

Jerry Z. Muller profesor je povijesti na Catholic University u Washingtonu. Na tom sveučilištu predaje niz kolegija, međuostalom i Modern European Intellectual History, Critique of Religion and Religious Critique, Nazism itd. Autor je niza knjiga poput Adam Smith in His Time and Ours: Designing the Decent Society (The Free Press, 1993), Conservatism: An Anthology of Social and Political Thought From David Hume to the Present (Princeton University Press, 1997), The Other God that Failed: Hans Freyer and the Deradicalization of German Conservatism, (Princeton University Press, 1987). Radio je kao urednik u časopisima Critical Review: An Interdisciplinary Journal of Politics and Society i Social Science and Modern Society. Osim u Sjedinjenim Državama radio je i predavao u Kanadi, Italiji i Izraelu. Povod razgovoru je njegova nedavno objavljena knjiga The Mind and the Market.

Priradio: Marko Grdešić

Razgovor s Jerryjem Mullerom

Diskrepancija: U Vašoj knjizi *The Mind and the Market* kažete kako je kapitalizam prevažan predmet da bi se njime bavili samo ekonomisti. Koje su glavne slabosti čisto ekonomskog pristupa proučavanju kapitalizma i koje su glavne prednosti pristupa za koji se Vi zalažete? Koji su bili Vaši ciljevi u pisanju *The Mind and the Market*?

Jerry Muller: Slabosti toga da se predmet ostavi samo ekonomistima djelomično su metodologijske, a djelomično sadržajne. S metodološke strane, ekonomisti često započinju pretpostavkom da bi ljude, radi ekonomske analize, trebalo smatrati vođenim osobnim interesom, što je važna poluistina koju oni sami često ne razumiju. To jest, osobni se interes često izjednačuje sa sebičnošću ili s materijalnim osobnim interesom u užem smislu, a onda kada ga se ispravno razumije, čak i kao oruđe u ekonomskoj analizi, on se apstrahira od širokog spektra razloga zbog kojih pojedinci sudjeluju u tržišnoj aktivnosti. Ponekad je ekonomska aktivnost motivirana željom da se poboljša osobna materijalna situacija, ponekad time da se poboljša situacija vlastite obitelji, ponekad time da se povisi vlastiti status, a ponekad time da se daruje nekoj dobrotvornoj organizaciji itd. Pojam osobnog interesa distorzira se ako se sužuje. Drugo, ekonomisti, barem u posljednjim desetljećima, nisu bili tako zainteresirani za kulturne, političke i društvene posljedice tržišne aktivnosti. Bilo je nešto interesa za ta pitanja kod ekonomista, ali naročito zbog toga što je nakon Drugog svjetskog rata ekonomska znanost postala sve više "matematizirana", a vrste pitanja kojima se ja bavim nije baš moguće "matematizirati", ona su se često izgubila u onim slučajevima kada su ekonomisti pisali o povijesti kapitalizma. Što se tiče mogeg alternativnog pristupa, nemam posebni alternativni pristup. Ja samo pokušavam pokazati ljudima široki spektar perspektiva i zanimanja za kapitalizam koja su se u prošlosti pojavila. Da bih mogao reflektirati te pristupe i da bih mogao razumjeti čime su autori kojima se bavim bili zaokupljeni, ponekad moram upozoriti na aspekte ekonomskog rasta u užem smislu, ponekad moram upozoriti na demografske učinke ekonomskog rasta, ponekad na političke korijene i učinke ekonomskog razvoja, a ponekad na društveni status koji se mijenja zbog ekonomske promjene. Ovisi o pozadini koja je potrebna da bi se razumjelo mislioce od poglavlja do poglavlja.

Diskrepancija: Metodologija Johna Pococka i Quentina Skinnera u posljednje je vrijeme jako utjecajna u području povijesti ideja. Oni predlažu proučavanje konteksta jednog teksta. To uključuje jezične oblike, kontekst sličnih tekstova kao i društvenu i političku pozadinu. Koje su prednosti i nedostaci takve metode? Vi ste citirali Voltairea koji je rekao da ako želite da čitatelju bude dosadno, recite mu sve. Koje su prednosti pristupa Dominicka LaCapre u proučavanju povijesti ideja?

Jerry Muller: Prednost rada kojeg su učinili Skinner i Pocock jest u tome što nam skreću pozornost na činjenicu da se pisci često obraćaju suvremenim raspravama u svojim društvima, raspravama koje karakterizira poseban rječnik. Često se ne razumije što neki pisac želi reći, ako se ne razumije polemični kontekst u kojem on to pokušava reći. To je važan uvid na kojem inzistira Skinner i kojeg pokušava prikazati u svojim radovima. Jako sam profitirao čitajući Skinnera i Pococka i neke njihove učenike. Slabost ili nedostatak tog pristupa jest da oni često, a posebice Pocock, tvrde da se bave ekonomskom i političkom pozadinom, što ponekad i čine, ali ne uključuju onoliko te pozadine koliko ja mislim da je poželjno da bi se razumjeli dotični mislioci. Na neki način, slažem se s programom, ali želim proširiti njegovu provedbu. Nedostatak ovog pristupa, koji se usredotočuje na mijenjanje jezičnog diskurza na način na koji o tome pišu Skinner i Pocock, nedostatak kojeg je istaknuo i LaCapra u nekim svojim radovima, jest taj da on ponekad skriva ili zatvara mogućnost da su se ti pisci bavili pitanjima koja su izvan njihove neposredne okoline. Ta metoda često ima sužavajući učinak u smislu potencijalnog interesa i utjecaja tih mislioca uopće. Pokušao sam pisati na način da uzimam u obzir mogućnost da, iako ti mislioci jesu imali posebne interese i jesu odgovarali na pojedine rasprave iz svoja vremena, problemi koje su istakli vrijede neprekidno.

Diskrepancija: U proučavanju Adama Smitha rekli ste da je on bio toliko uvjerljiv u onim djelovima *Bogatstva naroda* u kojima je branio tržište i kapitalizam da su mnogi interpreti previdjeli one dijelove knjige u kojima upozorava na slabosti takvog sustava. Gdje stoji Smith u relaciji s liberalnom koncepcijom *laissez-faire* sustava?

Jerry Muller: Mislim da je Adam Smith tvorac i jedan od velikih pisaca liberalizma u mnogo pogleda, ali ne mislim da je ispravno nazvati njegov pristup *laissez-faire*, jer je to termin kojeg on, kao što vjerojatno znate, nikad ne upotrebljava. Istina je da je Smith mislio, imajući u vidu poticaje, informacije i sklonost vlade tomu da je okupiraju pojedini interesi u društvu, što objašnjava u *Bogatstvu naroda*, dobra je stvar za državu da ne intervenira u privredu u smislu postavljanja cijena, nadnica, pokušaja usmjeravanja investicija itd. S druge strane, Smith pokazuje ne slabosti kapitalizma nego intrinzične teškoće koje su neraskidive s kapitalističkim procesima, u smislu da tržište može imati neke negativne kulturne i društvene učinke. U njegove vrijeme, tu se radilo prije svega o negativnim učincima podjele rada, ali postoje i drugi mogući negativni učinci. Tako je Smith u *Bogatstvu naroda* uključio mjere kojima bi se, prije svega, suprotstavilo negativnim učincima tržišta, a tu se radi o ideji općeg obrazovanja, koja je bila prilično radikalna u Engleskoj u to doba. Isto tako, Smith je bio itekako svjestan toga da postoje pojedine funkcije koje treba ispuniti od strane države kako bi tržište funkcioniralo. To uključuje postavljanje okvira vladavine prava, sigurnost imovine, međunarodnu sigurnost, čitavo polje obrane, kao i tipove infrastrukture koji su preskupi ili nisu ekonomski izvedivi za privatne osobe ili korporacije. Ono što sam htio naglasiti u svojoj diskusiji o *Bogatstvu Naroda* nije to da bi mi trebali

imitirati pojedine mjere koje su tamo iznesene nego da bi trebali usvojiti Smithov stav, za kojeg mislim da je najbolji kad su u pitanju javne politike: treba biti svjestan prednosti tržišta kao i njegovih nedostataka, nužno je da država ispuni neke funkcije, ali treba biti zabrinut oko toga je li je, kada država nešto poduzima, situacija strukturirana tako da će državni službenici zaista i učiniti ono za što su plaćeni. To je veliki izazov za javne politike u svim mjestima, u svim vremenima.

Diskrepancija: Kada, po Vašem mišljenju možemo datirati početak kapitalizma? Povjesničari imaju različita mišljenja, neki misle da je kapitalizam počeo u jedanaestom ili dvanaestom stoljeću, neki misle da je počeo u sedamnaestom ili osamnaestom stoljeću. Koje su, po vama, glavne karakteristike kapitalizma?

Jerry Muller: Mislim da je nemoguće pronaći početke kapitalizma i otkriti točku diskontinuiteta između trgovine s jedne strane i kapitalizma s druge. Mislim da se mogu otkriti pojedine točke u povijesti u kojima su neki od glavnih aspekta kapitalizma postali dominantni. Jedan od načina da se to otkrije jest da se pronađe vrijeme kada ljudi počinju kupovati više onih stvari koje im trebaju umjesto da ih sami rade. Mislim da su generalne karakteristike kapitalizma kao svojevrsnog ideal-tipa sljedeće: to je ekonomski sustav koji se temelji na privatnom vlasništvu i konkurenciji, zatim je tu pravno slobodan rad, što je nešto što može osigurati samo država, jer jedino ona može stvoriti situaciju u kojoj su ljudi pravno slobodni da nude svoj rad za nadnicu, nasuprot drugim tipovima odnosa kao što je kmetstvo ili ropstvo. Dakle, to bi bili glavni elementi: motiv profita, konkurencija, privatno vlasništvo, pravno slobodan rad. Mislim da je pokušaj Fernanda Braudela da se napravi razlika između lokalnih tržišta i nečega što on naziva kapitalizmom, kojeg on vidi kao intrinzično transnacionalnog i izrabljujućeg, potpuno umjetan i analitički beskoristan.

Diskrepancija: Max Weber lansirao je tezu da je protestantska etika povezana s usponom kapitalizma. Koje je Vaše mišljenje o vezi protestantizma i kapitalizma? Da li bi se možda može reći da protestantizam čak i uzrokuje kapitalizam? Ako ne, gdje bi trebalo tražiti uzroke kapitalizma?

Jerry Muller: Weberova teorija je kompleksna i nijansirana teorija u kojoj se tvrdi da postoji neka vrsta izborne sklonosti između nekih elemenata protestantizma, pogotovo kalvinizma nakon Calvina, i onog što on naziva ne kapitalizmom, nego "duhom kapitalizma." Za to je on imao posebnu definiciju, to je bila kombinacija želje za neprekidnom ekonomskom ekspanzijom i neprekidnim profesionalnim uspjehom. Mislim da je, povijesno gledano, istina da se kapitalizam brže razvio u protestantskim zemljama u sedamnaestom i sedamnaestom stoljeću. Naravno, protestanti su bili mnogo više uključeni u tipično poduzetničke aktivnosti nego što su to bili katolici, u devetnaestom, pa čak i u dvadesetom stoljeću. Mnogo je tih razlika, najveći dio zapravo, nestao do danas. Ali, Židovi su, kao što su mnogi od Weberovih kritika istakli, bili također natprosječno uključeni u razne aspekte kapitalističke aktivnosti. Mislim da je točno da su religijske kulture stvorile veću sklonost ili antipatiju ka poduzetničkoj aktivnosti, ali su se tijekom vremena same te kulture, kao što je i Weber znao, promijenile i to upravo zahvaljujući kapitalizmu tako da je danas to od manje važnosti.

Diskrepancija: Mnogo ste se bavili konzervativizmom uopće i njemačkim konzervativizmom posebno. Koje su uobičajene konzervativne reakcije na tržište i što je to specifično njemačkom iskustvu što ga čini tako zanimljivim za proučavanje?

Jerry Muller: Jedna od zanimljivih stvari oko konzervativizma jest ta da se, budući da se bavi intelektualnom obranom postojećih institucija i partikularnog povijesnog iskustva, razlikuje od jednog do drugog nacionalnog konteksta. U britanskom i američkom kontekstu je konzervativizam iz osamnaestog stoljeća bio u načelu naklonjen kapitalističkom tržištu iako je uvijek bio zabrinut oko mogućih negativnih kulturnih učinaka tržišta. U Njemačkoj je postojao i taj tip konzervativizma, ali u manjoj mjeri. U Njemačkoj se razvio tip konzervativizma koji je bio više zaokupljen time da štiti povijesnu partikularnost njemačke nacije ili *Volk*, kako se to onda razumjelo. Ideja da je međunarodno tržište destruktivno spram kolektivne partikularnosti je ideja koja je imala veliki utjecaj još od početka tog međunarodnog tržišta. Nijemci su bili među prvima koji su je artikulirali. Mislim da ju se može pronaći u raznim dijelovima svijeta danas, vjerojatno manje u Njemačkoj nego drugdje, jer je tip njemačkog konzervativizma o kojem pričam više ili manje nestao ili se barem promijenio nakon 1945. godine. Jedna od struja koja je posebno zanimljiva jest ona koju nazivam radikalnim konzervativizmom. To je ideja da su međunarodna i unutarnja tržišta tako pogubna za kolektivnu partikularnost da je potrebna jaka, gotovo golema uloga države kako bi se zaštitila kultura od međunarodnog kulturnog utjecaja i kako bi se cijelo društvo orijentiralo prema nekom zajedničkom cilju. U tom smislu je ta tradicija vezana za fašizam, fašizam u generičnom smislu, ne nužno za specifično rasistički oblik kojeg je imao u Njemačkoj.

Diskrepancija: Budući da ste se bavili odnosom uma i tržišta htio bih vam postaviti pitanje u vezi interpretacije uspona kapitalizma koju daje Albert Otto Hirschmann. On tvrdi da je previše autora vidjelo vezu između uma i tržišta na taj način da su bili fascinirani nenamjeravanim, ali ostvarenim djelovanjima pojedinaca na tržištu, počevši s Adamom Smithom i njegovom nevidljivoj rukom, nešto nedavnije s Hayekom. Ipak, pisci poput Montesquieua ili Jamesa Steuarta davali su neposredne upute vladarima i pokušavali su legitimirati kapitalizam, budući da je to bilo doba kada je to još trebalo činiti. Oni su argumentirali da trgovina čini ljude civiliziranijima i priječi vladara u tome da donosi nesmotrene i radikalne odluke. Oni su imali direktne namjere koje se nisu ostvarile. Koje je od to dvoje za Vas pravi odnos uma i tržišta i, u vezi s tim pitanjem, pitao bih Vas što mislite o odnosu intelektualca i kapitalizma, posebno u vezi s vašom tezom da nisu svi intelektualci antikapitalistički orijentirani.

Jerry Muller: Hirschmanova knjiga *Strast i interesi* bila je veoma važna u proučavanju nekih pitanja kojima se ja bavim u svojoj knjizi. Mislim da je Hirschmann u krivu kada tvrdi da su neekonomske obrane kapitalizma, kojima se on bavio u sedamnaestom i osamnaestom stoljeću, prestale nakon Adama Smitha i njegove ekonomske obrane kapitalizma. Mislim da su razboriti mislioci uvijek bili okupirani političkim i kulturnim utjecajima tržišta, kako negativnim tako i pozitivnim. Iako mislim da je točna njegova tvrdnja da su nakon Adama Smitha važniju ulogu igrali argumenti u prilog većoj ekonomskoj uspješnosti tržišta, ne mislim da su intelektualci prestali biti zabrinuti kulturnim i političkim efektima koji su bili od pažnje prije *Bogatstva naroda*. Mislim da moja knjiga to pokazuje. Što se tiče odnosa kapitalizma i intelektualaca - on je veoma složen. Očito, samu koncepciju kapitalizma kao sustava koji može imati pozitivne učinke dugujemo intelektualcima koji su ga

konceptualizirali. U mnogim dijelovima svijeta, u modernoj povijesti, a naročito danas, intelektualci koji razmišljaju o sustavnim elementima kapitalizma i o tome kako bi se ti elementi mogli uvesti u društvo ili poboljšati u postojećim kapitalističkim društvima ostaju i dalje vrlo značajni. Bilo je perioda kada su se intelektualci, i s lijevice i s desnice, definirali svojom antipatijom prema tržištu. Isto je tako istina da i danas mnogo intelektualaca osuđuje tržište, često bez da ga dovoljno dobro razumije, prije svega bez pokušaja da dobiju osjećaj za njegovu globalnu razgranatost. Na primjer, danas se može pronaći mnogo intelektualaca ili poluintelektualaca koji osuđuju činjenicu da je globalizacija utjecala na propast neke ekonomske skupine u njihovu društvu. To može biti točno, ali ono što oni često ne vide jest da to vodi prednostima za druge skupine koje su nastale kroz dulje vrijeme upravo zahvaljujući kapitalističkim procesima. Često uzimaju zdravo za gotovo prednosti kapitalizma u opskrbljivanju potrošačkim dobrima bez da razmišljaju o sustavnim nužnostima koje to omogućuju. Često gube iz vida da, iako su ljudi u njihovu društvu izmiješteni zbog kapitalističkih procesa, kapitalistički procesi mogu raditi u korist ljudi u drugim društvima. Uvijek sam šokiran kritičarima globalizacije u Sjedinjenim Državama i zapadnoj Europi koji u potpunosti ignoriraju činjenicu da se životni standard stotina milijuna ljudi, a možda čak i milijarde ljudi u posljednjih dvadeset godina podigao zahvaljujući globalizaciji, pogotovo u Kini i Indiji, zemljama kojih se ljudi obično ne sjete kad razmišljaju o takvim stvarima. Odnos intelektualaca i kapitalizma bio je i ostao složen.

Diskrepancija: Još od Voltairea pisci se moraju oslanjati na tržište da bi promovirali svoje ideje. Morali su doprijeti do šireg kruga čitaoca da bi mogli živjeti od prodaje knjiga. Kako je to promijenilo intelektualni život i način na koji mislioci pišu i predstavljaju svoje ideje?

Jerry Muller: Zbilo se to da su intelektualci koji su željeli zarađivati od toga da pišu za tržište knjiga morali naučiti pisati o ozbiljnim idejama na način koji je pristupačan i nespecijalistima i morali su naučiti pisati na način koji je zanimljiv toj nespecijaliziranoj publici. To zahtijeva poseban skup talenata. Danas postoje razna tržišta za razne intelektualne proizvode, neka od njih su za druge intelektualce koji pišu unutar jedne discipline i unutar jednog područja specijalizacije. Može se doseći brojna publika, pogotovo profesionalno važna publika bez da se zna pisati na taj način. To s druge strane otvara tržišnu nišu za one koji znaju pisati o složenim temama, poput ideja iz političke ekonomije, za širu nespecijaliziranu publiku. Ponekad se nađu mislioci od velikog profesionalnog značaja koji su u isto vrijeme sposobni pisati na taj način, za širu publiku. U Sjedinjenim Državama to su bili ljudi poput Paula Samuelsona ili Milтона Friedmana, koji su obojica napravili važne profesionalne radove, a u isto su vrijeme imali kolumne u velikim časopisima. Mislim da je sjajno kad se to dogodi.

Diskrepancija: U Vašoj knjizi bavili ste se antisemitizmom kroz povijest i ekonomskim razlozima koji do njega dovode. Istakli ste da su čak i pisci poput Voltairea ili Marxa imali snažna antisemitska stajališta. Kako možemo objasniti antisemitizam u tako prosvijećenim i inteligentnim ljudima i što možemo učiniti da danas iskorijenimo antisemitizam u intelektualnoj aktivnosti?

Jerry Muller: Kao što sam pokazao, povijest antisemitizma je zbog nekoliko razloga usko povezana s poviješću kapitalizma. Prije svega, Židovi su bili, u kasnoj srednjovjekovnoj i ranoj modernoj eri povezani s financijama i posuđivanjem novca. Te su aktivnosti bile

dopuštene Židovima na kršćanskom zapadu jer su bile moralno stigmatizirane. Moralna stigmatizacija financijske aktivnosti išla je ruku pod ruku s antisemitizmom. Drugo, kao što su mnogi mislioci istakli, kako se kapitalistički procesi odvijaju tako dovode do ogorčenosti. Mnogo ljudi od njih profitira i, kao što je Adam Smith pokazao, stanovništvo kao cjelina profitira od njih, ali neke se skupine snađu bolje od drugih, dobrim dijelom zbog svojih kulturnih orijentacija. To je povezano s Weberovom tezom. Židovi su, zbog svoje duge povezanosti s trgovinom, zbog toga što su bili nadprosječno pismeni, prolazili vrlo dobro kada su dobili jednaka građanska prava u kapitalističkim privredama. Za mnoge je, pogotovo one u etabliranim kulturnim i političkim skupinama, bilo šokantno vidjeti da Židovima ide dobro, posebno jer su ih tradicionalno smatrali kulturnim autsajderima. To se često može vidjeti u povijesti Austrougarskog carstva i u dijelovima Balkana. Čak i kada je stanovništvo u cijelosti napredovalo, činjenica da je Židovima bilo bolje nego onima koji su tradicionalno bili na vodećim ekonomskim položajima, često je znala voditi do ogorčenosti. Generalno je gledano, ogorčenost spram novih elita, koja je inherentna kapitalističkom procesu, u nekim dijelovima Europe bila usmjerena na Židove. Treće, a to nas vraća na pitanje koje smo dotakli ranije, o očuvanju kulturne i nacionalne partikularnosti, oni koji su se definirali svojim kršćanstvom (ponekad svojim katoličanstvom, ponekad pravoslavljem) su činjenicu da su Židovima dana jednaka prava i da su oni napredovali u liberalnim kapitalističkim okolnostima protumačili kao napad na narod ili *volk* u njegovom povijesnom smislu. Zbog svih ovih razloga postojala je svojevrsna veza između ogorčenja kojeg stvara kapitalistička aktivnost i antisemitizma. Mnogi se od tih osjećaja mogu danas pronaći u raznim dijelovima svijeta u formi antiamerikanizma. Mnogo od tih istih briga, poput činjenice da je nekima bolje od drugih, ogorčenja oko toga da jednom narodu ne ide tako dobro kao drugom ili ogorčenost na kulturni utjecaj međunarodnog tržišta. Ove vrste zabrinutosti koje su nekad bile usredotočene na Židove sada su usredotočene na Sjedinjene Države. Na žalost, u nekim dijelovima svijeta, a posebno u nekim dijelovima islamskog svijeta, ove su vrste ogorčenja združene. Dakle, ogorčenje spram relativne ekonomske nerazvijenosti, ogorčenje spram kulturnih utjecaja i spram atraktivnosti međunarodnog tržišta i dobara koje ono proizvodi, brige oko kolektivne partikularnosti - sve je to sada kombinirano i izraženo u, na žalost, kombinaciji antiamerikanizma i antisemitizma.

Diskrepancija: Proučavate vezu između tržišta i drugih društvenih institucija poput obitelji, sveučilišta i države. Došli ste do zaključka da ih je vrlo teško odvojiti. Tržište je upleteno u gotovo sve - od izbora obrazovanja do odluke o podizanju obitelji. Je li je onda tržište, po Vašem mišljenju, organska institucija koja korespondira s ljudskom prirodom?

Jerry Muller: Da, tržište korespondira s ljudskom prirodom i to na dva načina. Prvo, prirodno je željeti trgovati kako bi se poboljšala vlastita pozicija. To je zbog toga, kao što je istaklo nekoliko teoretičara u knjizi, što su pojedinci djelomice zaokupljeni svojim statusom, a djelomice zbog toga što zainteresirani za poziciju svoje obitelji na dulje vrijeme. U tom smislu tržište korespondira s ljudskom prirodom. Ali, kao što su vodeći mislioci istakli, tržište također mijenja ljudsku prirodu tako što stvara promjenjivi skup poticaja o tome kako se ponašati, uključujući poticaj da se trebamo ponašati lijepo jedan prema drugom u komercijalnim transakcijama i poticaj da odgađamo zadovoljstvo u kratkom roku kako bi na dulji rok imali više zadovoljstva. Ono također stvara razne vrste novih pobuda kod ljudi neke od njih nisu, a mnoge od njih jesu poželjne. Mislim da nema prirodne potrebe za kupovanjem knjiga kao što je *The Mind and the Market*, ali će činjenica da su takve knjige

dostupne kroz tržište možda stvoriti kod nekih želju da čitaju o takvim stvarima. Mnogo je elemenata u našim kulturnim životima i u našem modernom osjećaju identiteta koji su rezultat promjenjivih mogućnosti stvorenih od strane tržišta.

Diskrepancija: Ekonomski povjesničari često naglašavaju važnost kulture. David Landes u svojoj knjizi *Bogatstvo i siromaštvo naroda* inzistira da važnost kulture u procesu prihvaćanja kapitalizma i tržišta u nekom društvu nije moguće precijeniti. Koje je vaše mišljenje? Koliko je kulturna pozadina zemalja istočne Europe kompatibilna s kapitalizmom? Mogu li one prihvatiti tržište bez problema, bez kulturnih posljedica i bez svojevrsnog *backlasha*?

Jerry Muller: Kulturne su pretpostavke važne u objašnjavanju relativnih uspjeha pojedinaca i društava na tržištu. Razgovarali smo o natprosječnoj ulozi Židova i, u nekim periodima, protestanata u kapitalističkim procesima. Ipak, tržište može promijeniti kulture i kulture zaista mijenjaju svoje orijentacije kroz vrijeme zahvaljujući učincima tržišta. Mislim da je više direktora korporacija iz tzv. Fortune 500 skupine danas katoličkog porijekla, a manje protestantskog. To je jedan primjer ovoga o čemu pričamo. Znajući to, možemo reći da je Landes ipak u pravu kada kaže da je kultura važna. Možemo se sjetiti različitog utjecaja islama nasuprot kršćanstvu, kalvinizma nasuprot katoličanstvu ili pravoslavlju. Zatim su tu i dodatne razlike koje se tiču toga kojeg je multinacionalnog carstva jedna zemlja bila dio u prošlosti. Razmislite o razlikama između Hrvatske i Slovenije s jedne strane i Srbije s druge koje se tiču djelomično religijskih razlika, a djelomično toga što su jedni bili dio jednog multinacionalnog carstva, a drugi drugog. Nema sumnja da će različiti dijelovi istočne Europe biti različito uspješni. Jedna je zemlja, koja se smatra dijelom istočne Europe, Češka, dugo vremena bila razvijeni centar kapitalizma i nije iznenađujuće što je, zbog raznih razloga, ostala i danas najviše kapitalistički razvijena zemlja istočne Europe. Mislim da je pitanje antikapitalističkog *backlasha* i ogorčenja vrlo stvarno u nekim dijelovima istočne Europe, pogotovo u onim kulturama koje ne gledaju blagonaklono na nejednak uspjeh i koje bi radije imale jednakost u siromaštvu nego veći prosperitet zajedno s dobrom dozom nejednakosti, što je karakteristični kapitalistički uzorak.

Diskrepancija: Što se tiče postkomunističkih zemalja, pitao bih Vas jeste li upoznati s idejom *capitalism by design* Claussa Offea u kojoj se te zemlje suočavaju prvo, s pitanjem određivanja granica, drugo, s demokratizacijom svojeg političkog sustava i treće, s marketizacijom ekonomskog sustava. Offe pokazuje da se mogu očekivati ozbiljne teškoće. Pitao bih Vas Vaše mišljenje o tome koliko su te zemlje uspješno prihvatile tržište i što se još može učiniti.

Jerry Muller: Nisam upoznat s Offeovom formulacijom problema, ali očigledno postoji napetost između ovih triju faktora koje on spominje. Za faktor granica mi se čini da je samo maska za raspravu o pitanjima etničke raznolikosti unutar političke zajednice. Onda je tu još pitanje demokracije i pitanje marketizacije. Pitanje granica je stvarno. Važnost se tog pitanja vidi onda kada se razmišlja o antikapitalističkom ogorčenju koje je stvoreno i kultivirano kod mnogih Srba zbog većih uspjeha Hrvatske i Slovenije i onda kada se razmišlja o načinu na koji je to pomoglo u raspadu Jugoslavije. Istina je da, s jedne strane, ne znamo ni za jednu liberalnu demokraciju u nekoj nekapitalističkoj zemlji. S druge strane demokracija može, kao što su mnogi teoretičari istakli, a prije svega Hayek, dovesti do

ograničenja i gušenja kapitalističke aktivnosti na način koji vodi do ekonomskog pada koji je zatim opasan za samu demokraciju. Weimarska je republika jedan primjer. Argentina, kroz svoju povijest, je drugi. Tako da postoje stvarne napetosti, a te su napetosti rezultat toga što su etničke ili klasne većine potencijalno nesklone tolerirati uspjehe etničkih ili klasnih manjina. One bi mogle iskoristiti svoje demokratske moći kako bi ograničile one skupine i njihove dobitke što bi onda moglo prouzrokovati paralizu kapitalističkog sustava. Znajući to, možemo reći da su zemlje istočne Europe nakon 1989. godine ipak imale neke prednosti. Prije svega, poznavale su negativni primjer komunizma, a imali su, s druge strane, razne mogućnosti kapitalizma s državom blagostanja. To im je omogućilo da demokratski birači toleriraju jedan period ekonomskih teškoća znajući da alternative nema. Tu se može navesti šok terapija kakva je primijenjena u Poljskoj. Osim toga, u dobu globalizacije u kojem živimo zemlje istočne Europe imaju, nakon 1989. godine, mnogo prednosti zbog kojih će, u duljem ili kraćem periodu, one uspjeti pronaći svoje mjesto u svjetskoj kapitalističkoj privredi, prilagoditi se i, na koncu, cvasti.

Diskrepancija: Rasprava o globalizaciji nije nova, kao što ste i Vi pokazali u svojoj knjizi. Mnogi su se pisci bavili tim problemom u prošlosti. Međutim, što jest novo u našem vremenu i kako bi trebali nazvati te fenomene? Bi li trebalo upotrebljavati pojmove kao što su kasni kapitalizam ili predatorski kapitalizam ili neoliberalizam? U vezi s time, pitao bih Vas o upotrebljivosti marksizma kao teoretskog oružja protiv nedostataka globalizacije.

Jerry Muller: Kao što znate, bilo je u prošlosti perioda globalizacije u smislu transnacionalnog širenja kapitala. Zapravo, u mnogo pogleda povijest je kapitalizma povijest njegovog translokalnog i transnacionalnog širenja. Postojao je period, od otprilike 1880. godine do otprilike 1914. godine, koji se smatra dobom globalizacije jer u to doba opadaju troškovi transporta pa je moguće prevoziti dobra preko mnogo većih udaljenosti, povećavaju se tokovi kapitala preko granica i povećavaju se tokovi ljudi preko granica. Mislim da je danas drukčije to što je manji tok ljudi preko granica nego što je bio u prethodnom razdoblju. To je tako u velikoj mjeri zbog konsolidacije nacionalnih država koje pokušavaju i većinom uspijevaju ograničiti slobodno kretanje ljudi, i to s različitim posljedicama. Transnacionalno kretanje kapitala postoji danas u otprilike jednakim proporcijama kao onda. Mislim da je druga velika novost ove globalizacije tijek informacija i lakoća s kojom se informacija može prenijeti preko velikih udaljenosti. To je sve važnije jer se, naravno, razvijena kapitalistička društva temelje u sve većoj mjeri na znanju, a ne na fizičkom radu ili prirodnim bogatstvima. To su glavne razlike. Mislim da je termin kasni kapitalizam jedna vrsta smiješne ostavštine marksističke ere. Mi nemamo pojma u kojoj se fazi kapitalizma nalazimo. Možda se nalazimo na samom njegovu početku. To je sustav koji je vrlo dinamičan i koji se s vremenom lako mijenja. Mislim da je termin predatorski kapitalizam jednako pogrešan. Postoje predatorski oblici kapitalizma u tom smislu da ne pogoduju velikoj većini stanovništva, ali generalno gledajući, povijest kapitalizma nije bila takva. Smatram da je s padom kolonijalnih carstava kapitalizam manje predatorski nego bilo kada u svojoj povijesti. Što se tiče korisnosti marksizma, to ovisi o tome što još znate. Mislim da je važnost materijalnih i ekonomskih čimbenika u povijesnom razvoju apsolutno nužna. Postoje oblici toga koji su se pojavili, primjerice, u škotskom prosvjetiteljstvu, kod mislilaca kao što su David Hume i Adam Smith, koji su bili jako okupirani učincima ekonomskih transformacija i njihovim utjecajima na političku zajednicu i kulturu. Mislim da je uzročna uloga ekonomske aktivnosti kao jedina teorija objašnjenja povijesne promjene pogrešna, ali mislim da je kao parcijalna vrlo važna. Recentnije, tu su nemarksistički, ali materijalistički

autori poput Ernesta Gellnera, za kojeg mislim da je veoma interesantan. Marxov je naglasak na industrijski proletarijat danas suvišan. Proletarijat se pokazao historijski privremenim fenomenom i danas mu je sudbina sve sličnija seljaku u razvijenim industrijskim društvima. Marx je bio u pravu kada je rekao da ekonomske promjene stvaraju nove klase ljudi, nove transnacionalne utjecaje itd. Ali ne mislim da bi čovjek trebao biti marksist kako bi se s tim mogao složiti. Također mislim da neki predprosvjetiteljski i antiprosvjetiteljski stavovi, pogotovo inzistiranje na zalima osobnog interesa, čine marksizam temeljno pogrešnim načinom razmišljanja o društvenom svijetu.

Diskrepancija: Često pisci koji nisu u dodiru s duhom svojeg vremena ne postižu uspjeh unatoč kvaliteti svoja rada. Vidite li neke pisce koji su danas ostali po strani i što mislite o svojoj vlastitoj poziciji, pratite li vi *Zeitgeist*?

Jerry Muller: Ne vidim sebe prvenstveno kao originalnog mislioca u istom rangu kao što su ovi o kojima pišem. Pretpostavljam da sam ja više prodavač ideja, koji pokušava perspektive prošlih pisaca učiniti zanimljivim i truda vrijednim. Pokušavam učiniti dostupnim široki spektar perspektiva kako bi ljudi i suvremena publika imali na raspolaganju neka od najboljih razmišljanja o kapitalizmu i kako bi mogli sami za sebe odlučiti kako kombinirati te ideje za vlastitu analizu. Sudeći po prodaji knjige u Sjedinjenim Državama, čini se da postoje mislioci koji su mnogo više u skladu s *Zeitgeistom* nego ja. Unatoč tomu, knjiga će biti prevedena na kineski, japanski, indonezijski i korejski. Dakle, negdje postoje ljudi koje te stvari zanimaju. Ja se nadam da će knjiga pronaći zainteresirane čitaoce u raznim zemljama svijeta, a do određene mjere već i jest. Jedno od najvećih zadovoljstava u pisanju knjige kao što je ova, koja je namijenjena, velikim dijelom, neprofesionalnoj publici, jest ta da dobivam pisma, e-mailove i pozive od ljudi iz raznih područja, mnogi od kojih su neakademska. I oni mi kažu koliko im se knjiga sviđjela. Dakle, čini se da knjiga služi svojoj namijenjenoj svrsi.

